

Päivä hoivan, hyvinvointivaltion ja sukupuolen pohdintaan

Leena Eräsaari & Ritva Nätkin

Tampereen yliopistolla kokoontui 17.11.2022 juhlaseminaariin joukko tutkijoita, jotka olivat aikomaan tekemässä *Hyvinvointivaltion sukupuolijärjestelmä* -sateenvarjoprojektia tai ovat sen jälkeläisiä. Virallisesti Suomen Akatemian rahoittama tutkimusprojekti eli vuodesta 1989 vuoteen 1995. Sitä kutsuttiin ”sateenvarjoksi”, koska sillä ei ollut vain yhtä fokusta, vaan sen alle kuului laaja kirjo aiheita naisjuristeista äitiyskamppailuihin. Projekti oli tutkijoiden keskinäistä opiskelua ja tukea sekä opetusta ja koulutusta kansainvälisten tutkijoiden keralla – moninaista verkostoitumista, kuten nykyään sanottaisiin. Projektiin ilmoittautui 23 tutkijaa sosiaalipolitiikasta, sosiaalityöstä, yhteiskuntapolitiikasta, sosiologiasta, valtio-opista, hallinto- ja terveystieteistä sekä historiasta. Kolme ilmoittautunutta jäi pois projektin alettua. Suuri osa tutkijoista oli tuolloin aloittelemassa uraansa. Vaikka suunnitelmassa luvattiin opinnäytteitä, lisensiaatin tutkielmia ja väitöskirjoja, oli alku lähinnä ”akateemista feminismiä”, luonnehti Liisa Rantalaiho, toinen projektin johtajista, puheenvuorossaan. Hän on Tampereen yliopistosta; projektin toinen johtaja Raija Julkunen puolestaan on Jyväskylän yliopistosta. Projektiin osallistui tutkijoita liki kaikista suomalaisista yliopistoista, eniten Tampereelta.

Akateemista naistutkimusta oli edistetty jo ennen tätä hyvinvointivaltioprojektia, ja monissa yliopistoissa oli aloitettu naistutkimusta. *Naistutkimus–Kvinnoforskning*-lehti (myöhemmin *Sukupuolentutkimus–Genusforskning*) oli sekin perustettu jo 1988. Rantalaiho oli Akatemian vanhempana tutkijana toiminut naistutkimuksen koordinaattorina, eräänlaisena matkasaarnaajana, joka kiersi suomalaisia yliopistoja kokoamassa yhteen naistutkimuksesta kiinnostuneita ihmisiä – naisia he taisivat olla tuolloin kaikki. Sateenvarjoprojektia pilotoi Rantalaihon johtama Akatemian projekti *Naisten reproduktiointressit hyvinvointivaltiossa* (1986–1988), jossa tutkijoina olivat Ritva Nätkin ja Lea Henriksson. Vuonna 1985 oli Vastapainolta ilmestynyt myös kirja *Miesten tiede, naisten puuhut*. Yhteiskuntatieteen kritiikkiä naisten työn näkökulmasta, jossa ei vielä käytetty hoiva-sanaa, vaan pohdittiin reproduktion käsitettä, marxilaisuuteenkin peilaten.

Rantalaihon aloittaessa koordinaattorina vuonna 1987 ilmoittautui naistutkimuksen tekijöiksi hakukkaita aluksi 61 henkilöä, ja myöhemmin määrä nousi lähes sataan. Henkilökohtainen ohjaus ei ollut näin ison väen kanssa mahdollista, joten hakukaat jakautuivat ryhmiin, lähinnä paikkakunnittain. Näin ryhmistä tuli vähän kuin vahingossa

poikkitieteellisiä, mikä osoittautui myöhemmin myös naistutkimuksen ideologiseksi periaatteen. Puhuttiin niin sanotusta kaksoisstrategiasta, jonka mukaan naistutkimusta tehdään sekä eri tieteenaloilla että varsinaisilla naistutkimuksen laitoksilla. Tampereen yliopistoon Naistutkimuksen laitos perustettiin vuonna 1989. Valinnan myötä ryhmäläiset oppivat paljon muiden tieteen- ja tutkimusalojen naisten tilanteesta. Esimerkiksi toinen tämän puheenvuoron kirjoittajista, Leena Eräsaari, osallistui Jyväskylässä ryhmään, jossa oli yhteiskuntatieteilijöiden lisäksi liikunnan tutkijoita. Yhteiskuntatieteissä elettiin tuolloin aikaa, jolloin naiset voitiin tutkimuksissa jättää ”poikkeuksina” huomiotta tai näkymättömiksi. Liikuntatieteellisessä tilanne oli monta astetta ankeampi: siellä naisiin suhtauduttiin lähes vihamielisesti.

Hyvinvointivaltion sukupuolijärjestelmä projekti kehittyi Liisa Rantalaihion vetämien Akatemian ryhmien pohjalta. Teemoja löytyi hyvinvointivaltion lisäksi myös työstä sekä politiikan tutkimuksesta. Ritva Nätkinin alkupuheenvuoron mukaan monitieteisestä hyvinvointivaltiotutkimuksesta voidaan jälkikäteen hahmottaa muun muassa *hoivajuoni*, *perheen tekemisen juoni*, *lisääntymisjuoni* sekä *politiikan/naisten työn ammatillistumisen juoni*. Poliitiikan tutkijat integroituivat hyvinvointivaltiotutkimukseen, ja *Työelämän sukupuolittuneet käytännöt*-ryhmä puolestaan perusti oman projektin. Myöhemmin näillä kahdella Akatemian ryhmällä oli runsaasti yhteistä koulutusta ja seminaareja kansainvälisten vieraiden kanssa sekä myös yhteisiä matkoja esimerkiksi Tukholmaan ja Moskovaan. Projekti merkitsi huomattavaa verkostoitumista sekä kotimaisten että kansainvälisten naistutkijoiden kanssa. Kirjoja hyvinvointivaltioprojekti tuotti kaksi: *Naisten hyvinvointivaltio* (1994) ja *Naiset yksityisen ja julkisen rajalla* (1995). Niiden kustantaja oli edelleen Vastapaino.

HOIVA

Keskeiseksi teemaksi hyvinvointivaltioprojektissa kehkeytyi hoiva, jonka käsitteen ja käytäntöjen varaan myös juhlaseminaari rakennettiin. Projekti ikään kuin synnytti akateemiseen kieleen käsitteen, ja se kehitettiin marxilaisesta reproduk-

tion käsitteestä. Reproductio, ’inhimilliseksi uusintamiseksi’ suomennettu, merkitsee ihmisen elämän synnyttämistä ja ylläpitoa, mihin tarvitaan monien osallisuutta. Kaikki tarvitsevat toisten apua, elämän alku- ja loppupäässä enemmän kuin keskellä. Tätä apua, huolenpitoa ja välittämistä kutsuimme hoivaksi. Sitä harjoitetaan moderneissa (vallankin pohjoismaisissa) hyvinvointivaltioissa sekä julkisella että yksityisellä alueella. Se on merkittävä osa julkisia palveluita – sosiaalipoliittisessa keskustelussa se oli kuitenkin tuolloin vielä näkymätön. Sosiaalipoliittisissa keskusteluissa ei ylipäänsä kuvattu julkisen reproduktiotyön sisältöjä, vielä vähemmän sen sukupuolijärjestystä. Naiset hoivasivat, neuvoivat, hoitivat, lääkitsivät ja kouluttivat niin kotona kuin konttoreissa, mutta tästä vaiettiin.

Hoivan läheisiä käsitteitä ovat huolto, hoito ja huolenpito, ehkä välittäminenkin. Tutkimusprojektin aikana hoivaa käsitteellistettiin, etsittiin uusia tapoja tutkia sitä empiirisesti ja pohdittiin myös normatiivisesti hyvän hoivan tunnuspiirteitä. Hoivaa tutkittiin historiallisesti ja se liitettiin osaksi naisten ammatillistumisen ja professionaalistumisen tendenssejä. Hyvinvointivaltioiden rakentamisvaiheesta tuli esiin niin sanottu *naisjuuri*. Käsitteellä viitataan siihen epäsuhtaan, että naiset olivat toimineet aktiivisesti hyväntekeväisyysjärjestöissä ja edistäneet hoiva-ammattien kehitystä jo usean vuosikymmenen ajan, mutta heidän toimintansa jäi kuitenkin näkymättömäksi hyvinvointivaltion historiaa kirjoitettaessa.

Aiemmin hoivaa oli väheksytty sekä käsitteenä että käytäntönä, koska se liitettiin äidinhoivaan, naisten toimintaan kodin ja yksityisen piirissä, ja sitä pidettiin naisten elämän luonnollisena osana ja toimintana. Siitä maksettiin huonoa palkkaa, eikä sen katsottu vaativan koulutusta tai opetusta – tai jos edellytettiin jotain opetusta, niin sitten mahdollisimman vähän. Kirjoittaessamme tätä joulukuussa 2022 Suomessa on jälleen uusi kriisi (kuinkahan mones?) vanhusten hoivassa, samalla kun pandemia ja Ukrainan sota varjostavat henkistä maisemaa. *Helsingin Sanomissa* käydään mielihoidon keskustelua siitä, pitäisikö Ukrainan pakolaisia palkata paikkaamaan hoitajavajetta vanhustenhoidossa. Terveystieteiden oikeusturvakeskuksen eläkkeellä oleva ylilääkäri Juha Karvonon

totesi, että henkilöstöä ei pidä rekrytoida ilman kielitaitoa ja ammattipätevyyttä. Tähän Yrjö Saraste, 99-vuotias sotaveteraani, vastasi (HS. 27.12.2022), että ”koulutusvaatimus on ammattiliittojen asianajajana toimimista ja että hänen vaipanvaihtonsa ja syöttämisen ei kielitaitoa vaadi”. Syöttäminen ja ulosteiden korjaaminen ovat tärkeä osa avuttomien hoivaa; ne ovat myös vähiten arvostettua apua, koska siinä ollaan tekemisissä ruumiineritteiden kanssa. Tämän me projektissa mukana olleet opimme jo Silva Tedren vanhusten kotipalveluiden työntekijöitä koskevista tutkimuksista 1990-luvulla. Niissä korostettiin hoivaa myös ruumiillisena toimintana, mikä oli aiemmin puuttunut huolenpidon tarkasteleluista. Itse asiassa Tedre oli ylipäänsä ensimmäisten joukossa tarkastelemassa ruumiillisuutta naistutkimuksen parissa. Ritva Nätkin listasi alkupuheenvuorossaan, että hoivaa on tutkijoiden teksteissä (mukaan lukien nuoremman sukupolven tutkijat) luonnehdittu mm. ruumiilliseksi kohtaamiseksi, raadantatyöksi, altruistiseksi kutsumukseksi, naisten kansalaisvelvollisuudeksi, tuntevaksi toiminnaksi ja eettiseksi toiminnaksi. Hoiva on siis hyvin politisoitunut asia, ja myös tutkijoiden tulkinnot siitä vaihtelevat. Yhtä teoriaa tai määritelmää ei ole.

Kun yhteiskuntatieteellinen toimikunta aikoi- naan päätti rahoittaa hyvinvointivaltioprojektia Vappu Taipaleen aloitteesta, kuului tutkimuksesta päättävien parista myös epäileviä ääniä. Eräs toimikunnan jäsen sanoi, että Suomi ei voi mitenkään tarvita kahtakymmentä sosiaalipoliittikkaa tutkivaa naista. Jälkikäteen voi toisaalta todeta, ettei edes kahdenkymmenen naisen panos hoivan tutkimisessa vakuuttanut poliittisia päättäjiä siitä, että sosiaali-, terveys- ja koulutuspalvelut tarvitsevat enemmän resursseja. Hoiva-sanakaan ei kelpannut yleiseen käyttöön, ennen kuin vanhusten hoitaminen ulkoistettiin kunnilta yksityisille. Hoiva-termi vakiintui vanhusten laitospäisessä asumisessa 2010-luvulla yksityisten laitosten toiminnassa.

Ritva Nätkin jakoi alustuksessaan feminismiin kolmeen vaiheeseen, androsentriseen, gynosent-

riseen ja jälkistrukturalistiseen.¹ Hänen mielestään hyvinvointivaltioprojektissa elettiin gynosentrisen maailmanselityksen mukaan. Näkemys korostaa sitä, että nainen on erilainen kuin mies, jopa parempi, joskin näkymätön. Nätkin toteaa kuitenkin vuonna 1997 (eli vähän projektin päättymisen jälkeen) tarkastetussa väitöskirjassaan (*Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset*) tutkimusotteensa sijaitsevan gynosentrisen ja jälkistrukturalistisen rajalla, sillä metodina hänellä oli narratiivinen tutkimusote, ”feministinen narratiivi”.

Sateenvarjoprojekti onnistui tekemään näkyväksi naisten osuuden sosiaalipoliittisina toimijoina, etenkin sosiaalityössä, hoivassa ja erilaisissa palvelu- ja neuvontatehtävissä. Sen sijaan edes kaksikymmentä tutkijaa ja lähes yhtä monta valmistunutta väitöskirjaa eivät onnistuneet parantamaan hoivajien suhteellista asemaa ja työoloja.

UUSLIBERAALI KÄÄNNE

Tilaisuudessa oli alustamassa ja kommentoimassa myös uuden polven hoivan tutkijoita, kuten Teppo Kröger, Olli Karsio, Liina Sointu, Lina von Aerscht ja Tiina Vaittinen. Vanhempaa sukupolvea edustanut Eräsaari tarkasteli hoivaa tilaa vaativana toimintana. Karsio, kuten monet uuden polven tutkijat, kuuluvat *Ikääntymisen ja hoivan tutkimisen huippuyksikköön* (Jyväskylä). Karsion lähestymistapa on poliittinen taloustiede. Marraskuisessa esityksessä näkökulma oli hoivan myyminen ja markkinatavaraksi saattaminen. Vanhusten hoivassa tärkeimmät järjestäjät olivat vanhastaan kunta ja niin sanottu kolmas sektori eli järjestöt tai voittoa tavoittelemattomat yhdistykset, 2000-luvulla uutena ovat tulleet yksityiset, kotimaiset ja kansainväliset yritykset ja aivan viimeksi suuret konsernit. Hoivasta on nopeasti tullut osa kansainvälistä (sijoitus-) kapitalismia. Vuonna 2007 vanhustenhuollon työntekijöistä 318 toimi yksityisellä voittoa tavoittelevalla sektorilla; vuonna 2018 heitä oli jo yli 12 000. Kunnissa heitä

¹ Androsentrisellä tutkimusotteella tarkoitetaan kyseenalaistamattoman miesnormin hallitsevuutta tutkimuksessa. Myöskään tasa-arvotutkimuksessa miesnormia ei juurikaan kyseenalaisteta. Gynosentrisen tutkimusote puolestaan kääntää asetelman toisin päin. Naisten kokemuksia ja toimintaa korostetaan, naiseutta juhlietaan. Jälkistrukturalistisessa vaiheessa kyseenalaistetaan sukupuolen käsite ja tunnustetaan enemmän eroja.

oli toki enemmän, lähes 14 000, mutta lähtölukema olikin 6000. Kolmannen sektorin työntekijämäärä on laskenut 12 000:sta 10 000:een. Ulkomaalaisten konsernien panos hoivassa on ollut voimakkainta asumispalveluissa, joiden osuus on noussut lähes räjähdysmäisesti viidessä vuodessa (2015–2019). Lähtövuonna asumispalveluiden osuus työntekijöistä oli 30 % ja liikevaihdosta 29 %, mutta vuonna 2019 osuudet olivat 55 % ja 56 %. Konsernien (siis sijoittajien) tuotot ovat suurempia silloin, kun ne saavat tuottoa sekä hoivasta että seinistä, palveluasumisesta. Konsernien aggressiivinen sijoitustoiminta on ilmeisesti ollut varautumista SOTE-uudistukseen.

Eräsaari jatkoi Karsion teemoista alustamalla hoivan ja tilojen suhteesta. Hän oli ollut mukana hyvinvointivaltioprojektissa alusta lähtien ja tohtoroi-tui projektin aikana. Eräsaaren väitöstutkimukseensa *Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä* (1995) tarkastelemat katutason virastot olivat lähinnä välittämisen tiloja, joissa neuvoteltiin rahasta ja palveluista. Väitöskirjan pohjalta voi vertailla hyvinvointivaltiolista ja uusliberaalia hoivaa. 1990-luvun hyvinvointivaltiossa kohdattiin toisia kansalaisia odotustiloissa, jonotettiin ajanvarauksessa ja tavattiin sosiaalityöntekijöitä tai työvoimaneuvojia heidän kopeissaan. Asiakkaat neuvottelivat ammatilaisten kanssa itselleen edullisista ehdoista, ja läsnäolo jaetussa tilassa vaikutti lopputulokseen, mahdollisesti keskinäisen myötätunnon.

Keskittäminen, karsiminen ja suuret yksiköt ovat uusliberalismin lahja hoivalle ja muille julkisille palveluille. Koulut, synnytyssairaalat, kirjastot, terveyskeskukset, Kelan toimistot ja verovirastot saavat saman kohtalon. Pian yhteenkään palveluun ei pääse tapaamaan oikeita ihmisiä, kuten hyvinvointivaltion aikaan. Kaikki on digiä, s-postia, nettilomakkeita, botteja, turvarannekkeita, zoomin tai muiden tietokonevälitteisten ohjelmien kautta tapahtuvaa ohjausta, neuvontaa ja niiden puutetta. Uusliberalismi on hallintaa etäältä, mihin sopii myös asiakkaiden etäänominen. Muutos on ollut nopea ja perinpohjainen. Hoivaköyhyys ja digiköyhyys ovat sukua toisilleen. Pitkien etäisyyksien maassa isot keskitetyt yksiköt ovat huonoa huolenpitoa, ja toisinaan ne loukkaavat ihmisoikeuksia.

Hoivan tilojen, seinien, lisäksi tärkeitä ovat erilaiset välineet, tietokoneet ja ohjelmat, turvarannek-

keet ja sensorit. Valtiovarainministeriö luokittelee julkiset menot kolmeen kategoriaan – palkkoihin, tiloihin ja välineisiin – mikä kertoo omaa kieltään tilojen ja välineiden keskeisyydestä. Yhdessä tilat ja tavarat kasvattavat suhteellista osuuttaan palkkoja enemmän. Marxilaisittain puhuttaisiin kiinteän ja vaihtelevan pääoman suhteesta. Kiinteän pääoman osuus hoivan menoista kasvaa vaihtelevaa enemmän. Hoivatyön osuus sisältöinä pienenee.

Sointu esitteli tutkimus- ja kehittämishanketta, jota hän tekee kolmannen sektorin aloitteesta omaishoitajien parissa. Tutkimus on kiinnostunut väkivallan ehkäisystä omaishoidossa, ja tarkoitus on tuottaa tutkimuksen lisäksi erilaisia välineitä väkivallan tunnistamiseen ja ehkäisyyn. Kirjallisten materiaalien lisäksi käytetään esimerkiksi vertaistukiryhmiä ja työpajoja.

Von Aerschot perusti esityksensä hoivatyön tilasta empiiriselle (vertailu)aineistolle. Hoivaajien asema koti- ja laitoshoidossa on Suomessa muita Pohjoismaita huonompi. Suuri osa suomalaisista hoitajista mieltii ammatin vaihtoa, sillä heillä on paljon erilaisia rasitusoireita, liian paljon asiakkaita ja tympeitä toimenkuvia, kuten runsaasti kirjaamista. Painetta uusiin palveluasuntoihin on runsaasti, koska suurin osa 200 000 muistisairaasta asuu kotonaan.

Vaittinen esitteli vaippa-tutkimushanketta, jossa ollaan kiinnostuneita inkontinenssin aiheuttamista vaivoista, häpeästä, kustannuksista ja hoidosta. Pidätysongelmat ovat globaalisti valtava ongelma. Arviolta 400 miljoonaa ihmistä kärsii vaivasta, naisista jopa 51 %. Vaittinen tarkasteli aihetta synnyttäneiden naisten pidätysongelmista käsin. Hän toi esiin, että synnyttäneiden inkontinenssia pidetään luonnollisena asiana, vaikka sitä voidaan hoitaa. Tutkija väittääkin, että synnytysselinten vaatima hoito unohdetaan, kun lapset on saatu. Vaittisen tutkimus on kiinnostunut myös vaippojen käytöstä, materiaalien määristä, hinnoista ja maksajista sekä siitä, milaista jätettä niistä syntyy.

Seminaari esitteli monella jännittävällä tavalla hoivan entistä ja nykyistä tutkimista. Valitettavasti kysymys siitä, miksi oivaltava ja runsas tutkimus ei ole johtanut parempaan hoivaan, jäi vaille vastauksia. Nätkinin virittämään kysymykseen ”Onko hoivan käsitteellä samaa offensiivista, maailman

muuttamiseen tähtäävää potentiaalia, tai performatiivista voimaa kuin projektin aikoihin?” saatiin positiivisiakin vastauksia muiden puheenvuoroissa, muttei yksiselitteistä tulkintaa. Uudessa tutkimuksessa on merkille pantavaa, että myös rahasta sekä hoivasta sijoitustoimintana ja politiikkana keskustellaan näkyvämmiin kuin vanhan projektin aikana.

Leena Eräsaari, YTT, dosentti, Jyväskylän yliopisto, on eläkkeellä oleva sosiaalityön professori. Hän toimii nykyisin erilaisissa vapaaehtoisjärjestöissä, sosiaalipolitiikan alueella ja rauhanjärjestöissä. Sosiaalityössä hän on erikoistunut yhteisöihin. Hän pitää itseään organisaatiotutkijana, joka on kiinnostunut uuden julkisen johtamisen tai uusliberalismin vaikutuksista julkiseen hoivaan sekä julkisiin tiloihin ja rakentamiseen.

Ritva Nätkin, YTT, dosentti, Tampereen yliopisto, SOC, on eläkkeellä oleva sosiaalipolitiikan yliopistonlehtori. Hänen tutkimuksensa on liittynyt pääasiassa äitiyteen ja naisten toimijuuteen väestöpolitiikassa sekä perheen käsitteeseen. Viimeisimmät tutkimusteemat, opiskelijoiden tulevaisuudenvisiot perheestä sekä perheen rahatalous, sisältävät myös sukupolviulottuvuuden.